

Η απόδοση νομικής προσωπικότητας στις θρησκευτικές κοινότητες υπό το πρίσμα του ενωσιακού δίκαιου: Αξιολόγηση των ρυθμίσεων του ν. 4301/2014 μετά και την απόφαση του ΔΕΕ Γερμανική Εκκλησία Αντβεντιστών Vs Austria, C-372/21¹

Γρηγόριος Ι. Γιαννούλης*

Ι. Οι ενωσιακοί κανόνες δικαίου για την κατοχύρωση του δικαιώματος κτήσης νομικής προσωπικότητας από τις θρησκευτικές κοινότητες

Το δικαίωμα των θρησκευτικών κοινοτήτων στην αναγνώριση νομικής προσωπικότητας και στον γενικότερα στον αυτοκαθορισμό τους, θεμελιώνεται στο γενικότερο δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας. Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρ. 6 § 2 ΣΕΕ, η Ένωση σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα όπως αυτά είναι κατοχυρωμένα στην ΕΣΔΑ και όπως αυτά μπορούν να προκύπτουν από την κοινή συνταγματική παράδοση των κρατών μελών. Συνεπώς, εφόσον το άρθρ. 9 ΕΣΔΑ προστατεύει την ελευθερία της θρησκείας ως δικαίωμα τόσο του ατόμου όσο και των θρησκευτικών οργανώσεων, οι τελευταίες έχουν δικαίωμα προσφυγής εξ ονόματος και για λογαριασμό τους ενώπιον των προβλεπόμενων στην ΕΣΔΑ οργάνων².

Περαιτέρω, ένας περιορισμός στο πεδίο εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου σε θέματα δικαίου των θρησκευμάτων στα κράτη-μέλη της Ένωσης, διαμορφώνεται βάση της κατοχυρωμένης στο άρθρ. 5 ΣΕΕ αρχής της επικουρικότητας. Σύμφωνα με την τελευταία, η Ένωση αναλαμβάνει δράση μόνο εάν και στο μέτρο που οι στόχοι των προοριζόμενων μέτρων δεν είναι δυνατόν να επιτευχθούν επαρκώς στο επίπεδο των κρατών-μελών και έτσι λόγω της κλίμακάς τους ή των αποτελεσμάτων τους μπορούν να επιτευχθούν καλύτερα σε ενωσιακό επίπεδο³. Ωστόσο, ειδικά στον τομέα των θρησκευτικών θεμάτων η βέλτιστη επίτευξη στόχων συνήθως συνεπάγεται ότι θα πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψιν οι ανάγκες των ιστορικά αναπτυγμένων θρησκευτικών πεποιθήσεων που καθορίζονται από τις εθνικές και περιφερειακές περιστάσεις, τους συναισθηματικούς δεσμούς και την ιστορική εμπειρία των λαών. Για αυτό άλλωστε το λόγο, δυνάμει του άρθρ. 6 § 3 ΣΕΕ η Ένωση οφείλει να σέβεται την εθνική ταυτότητα των κρατών-μελών της, η οποία έχει διαμορφωθεί και υπό την επιρροή των θρησκευμάτων⁴.

Ειδικά ως προς το ζήτημα της νομικής προσωπικότητας των θρησκευτικών κοινοτήτων, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι αυτό δεν τυγχάνει αρμόδιο να αποφανθεί για το ποια είναι η καταλληλότερη μορφή νομικής προσωπικότητας και ότι τα κράτη αίρουν ευρύτατου περιθωρίου εκτίμησης⁵.

Η ουδετερότητα της Ένωσης έναντι των θρησκευτικών και φιλοσοφικών ζητημάτων, υπογραμμίζεται και στο άρθρ. 17 ΣΛΕΕ⁶. Το τελευταίο συσχετίζεται με ένα πλέγμα διατάξεων που συγκροτούν αυτό που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «ενωσιακό δίκαιο των θρησκειών». Ειδικότερα το άρθρ. 17 ΣΛΕΕ δέον όπως ερμηνεύεται ενόψει της θεμελιώδους ελευθερίας συνείδησης και θρησκείας (άρθρ. 10 ΧΘΕΕ), της απαγόρευσης διακρίσεων λόγω

¹ Η ερευνητική εργασία (εισήγηση) υποστηρίχθηκε από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ.) στο πλαίσιο της «5ης Προκήρυξης ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ. για Υποψήφιους/ες Διδάκτορες» (Αριθμός Υποτροφίας: 20988, αριθμός απόφασης 88442/13.6.2024).

* Δικηγόρος, Υπ. Διδάκτωρ Νομικής Σχολής ΑΠΘ, Υπότροφος ΕΛΙΑΕΚ

² Γ. ΒΑΛΑΣΙΔΗΣ, Άρθρο 6 της ΣΕΕ, Ο σεβασμός των ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, σε Β. Σκουρής (επιμ.), Συνθήκη της Λισσαβώνας – Ερμηνεία κατ' άρθρον, 2020, σ. 98-101.

³ ΑΙΚ. ΗΛΙΑΔΟΥ, Άρθρο 5 ΣΕΕ, Θεμελιώδεις αρχές, σε Β. Σκουρής (επιμ.), Συνθήκη της Λισσαβώνας – Ερμηνεία κατ' άρθρον, 2020, σ. 91-96.

⁴ G. ROBBERS, State and Church in the European Union, 2020, σ. 681.

⁵ ΕΔΔΑ Καθολική Εκκλησία Παναγία Χανίων κατά Ελλάδας, 16.12.1997, παρ. 47.

⁶ Δ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, Το άρθρο 17 ΣΛΕΕ και ο διάλογος της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τις εκκλησίες, τις θρησκευτικές κοινότητες και τις φιλοσοφικές και μη ομολογιακές οργανώσεις, ΤοΣ 1-2/2020, σ. 145 επ.

θρησκείας ή πεποιθήσεων (άρθ. 21 ΧΘΔΕΕ και άρθ. 10 και 19 ΣΛΕΕ) και του σεβασμού της θρησκευτικής πολυμορφίας (άρθ. 22 ΧΘΕΕ)⁷.

Στην πρώτη παράγραφο του άρθ. 17 ΣΛΕΕ τίθεται η αρχή του σεβασμού του εθνικού δικαίου αναφορικά με το καθεστώς των εκκλησιών και των θρησκευτικών ενώσεων ή κοινοτήτων⁸. Η διάταξη επιτάσσει τη θρησκευτική ουδετερότητα της Ένωσης απέναντι στη θεσμική έκφραση του θρησκευτικού φαινομένου (εκκλησίες, θρησκευτικές κοινότητες και ενώσεις), όπως οργανώνεται και ρυθμίζεται σε κάθε κράτος-μέλος. Αναλυτικότερα, η Ένωση ανέχεται την πολυμορφία σχέσεων κράτους- θρησκευτικών οντοτήτων, με την έννοια ότι αυτή δεν ευνοεί ούτε αποδοκιμάζει συγκεκριμένα συστήματα οργάνωσης των σχέσεων αυτών⁹. Έτσι, πλην του προβλεπόμενου στο άρθ. 17 § 3 ΣΛΕΕ διαλόγου, η Ένωση δεν διαθέτει οποιαδήποτε αρμοδιότητα αναφορικά με το καθεστώς των εκκλησιών και των θρησκευτικών ενώσεων και κοινοτήτων, ενώ συγχρόνως ο ενωσιακός νομοθέτης δύναται να προβλέπει ή να επιτρέπει παρεκκλίσεις ή εξαιρέσεις από γενικές διατάξεις, ακριβώς προκειμένου να γίνει σεβαστή η πολυμορφία των εθνικών καθεστώτων¹⁰.

Το ΔΕΕ έχει ασχοληθεί με ζητήματα που άπτονται του καθεστώτος των εκκλησιών και των θρησκευτικών ενώσεων ή κοινοτήτων στα κράτη μέλη, υπό το πρίσμα του δικαίου της Ένωσης. Ειδικότερα, κλήθηκε να αποφανθεί αν ένας θρησκευτικός οργανισμός ο οποίος έχει αναγνωριστεί ως ΝΠΔΔ σε ένα κράτος της Ένωσης έχει δικαίωμα να απολαμβάνει ειδικών προνομίων (επιχορηγήσεων) σε έτερο κράτος μέλος, στο οποίο όμως δεν έχει αναγνωριστεί σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία.

Σύμφωνα με την νομολογία του ανωτέρω Δικαστηρίου, μολονότι το άρθ. 17 ΣΛΕΕ εκφράζει την ουδετερότητα της Ένωσης όσον αφορά την οργάνωση από τα κράτη-μέλη των σχέσεων τους με τις εκκλησίες και τις θρησκευτικές κοινότητες¹¹, εντούτοις δεν χωρεί επίκληση της διάταξης αυτής προκειμένου να εξαιρεθεί από το πεδίο της Ένωσης η δραστηριότητα των εκκλησιών ή θρησκευτικών ενώσεων και κοινοτήτων στις περιπτώσεις που η εν λόγω δραστηριότητα συνίσταται σε παροχή υπηρεσιών έναντι αμοιβής¹².

Οι ανωτέρω θέσεις του ΔΕΕ έρχονται σε πλήρη σύμπτωση με τις κρίσεις του ΕΔΔΑ, το οποίο δέχεται ότι η αναγνώριση της νομικής προσωπικότητας του θρησκευτικού οργανισμού είναι κρίσιμη για την αποτελεσματική απόλαυση του δικαιώματος εκδήλωσης των πεποιθήσεων, τόσο σε συλλογικό όσο και σε ατομικό επίπεδο¹³. Τούτο διότι αυτή συνδέεται άμεσα με την καθημερινή διαχείριση των χώρων λατρείας, των εργαζομένων, της διδασκαλίας αλλά και των επαφών με τους ομόθρησκους θρησκευτικούς οργανισμούς που εδρεύουν στο εξωτερικό¹⁴.

⁷. ΑΚ. ΚΑΪΔΑΤΖΗΣ, Άρθρο 17 - Καθεστώς εκκλησιών και μη ομολογιακών οργανώσεων, σε Β. Σκουρής (επιμ.), Συνθήκη της Λισσαβώνας – Ερμηνεία κατ' άρθρον, 2020, σ. 396.

⁸. Η διατύπωση στο ελληνικό κείμενο της ΣΛΕΕ είναι ότι η Ένωση «σέβεται και δεν θίγει» το εν λόγω καθεστώς μοιάζει ταυτολογική. Ενόψει της διατύπωσης του δεύτερου από τους ανωτέρω όρους σε άλλες γλωσσικές αποδόσεις της Συνθήκης (αγγλικά «does not prejudice» γαλλικά «ne prejudge pas», ιταλικά «non pregiudica») αλλά και της ελληνικής απόδοσης του ίδιου όρου στο άρθ. 345 ΣΛΕΕ, το νόημα της διάταξης είναι ότι η Ένωση «σέβεται και δεν προδικάζει» το καθεστώς αυτό.

⁹. Ο.π., ΑΚ. ΚΑΪΔΑΤΖΗΣ, σ. 397· ό.π., G. ROBBERS, σ. 683.

¹⁰. Βλ., για παράδειγμα, το άρθρο 4 παρ. 2 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και στην εργασία, όπου επιτρέπεται στα κράτη μέλη να διατηρούν ή να θεσπίζουν ειδικές διατάξεις αναφορικά με την άσκηση επαγγελματικής δραστηριότητας σε εκκλησίες ή άλλες θρησκευτικές ενώσεις.

¹¹. ΔΕΕ C-282/19, *MIUR and Ufficio Scolastico Regionale per la Campania*, 13.01.2022, ECLI:EU:C:2022:3, σκ. 50, ΔΕΕ C-414/16, *Egenberger*, 17.04.2018, ECLI:EU:C:2018:257, σκ. 58.

¹². ΔΕΕ C-372/21, *Freikirche der Siebenten-Tags-Adventisten in Deutschland*, 02.02.2023, ECLI:EU:C:2023:59, σκ. 19, ΔΕΕ C-74/16, *Congregación de Escuelas Pías Provincia Betania*, 27.06.2017, ECLI:EU:C:2017:496, σκ. 43 και 47.

¹³. ΕΔΔΑ *Metropolitan Church of Bessarabia and Others κατά Μολδαβίας*, 13.12.2011, παρ. 105, ΕΔΔΑ *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others κατά Αυστρίας*, 31.07.2008, παρ. 62.

¹⁴. ΕΔΔΑ *Kimlya and Others κατά Ρωσίας*, 01.10.2009, παρ. 85-86, ΕΔΔΑ *Genov κατά Βουλγαρίας*, 23.03.2017, παρ. 37.

II. Η απόφαση του ΔΕΕ *Γερμανική Εκκλησία Αντβεντιστών Vs Austria* (02.02.2023), C-372/21

Ειδική μνεία θα πρέπει να γίνει στην υπόθεση που αφορούσε την Γερμανική Εκκλησία Αντβεντιστών, η οποία αν και είχε αναγνωριστεί ως ΝΠΔΔ στη Γερμανία, δεν συνιστούσε αναγνωρισμένη εκκλησία βάσει του αυστριακού δικαίου. Ο ανωτέρω θρησκευτικός οργανισμός από το σχολικό έτος 2016-2017 είχε αναγνωρίσει ως ιδιωτικό σχολείο με θρησκευτικό προσανατολισμό, ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα που βρισκόταν στην Αυστρία και το οποίο διαχειριζόταν ένα εγκεκριμένο σωματείο, το οποίο επιδοτούνταν από αυτόν. Η ανωτέρω μη αναγνωρισμένη από τις αυστριακές αρχές θρησκευτική κοινότητα υπέβαλε αίτηση για την χορήγηση επιδότησης για τη λειτουργία του σχολείου, η οποία όμως απορρίφθηκε με το σκεπτικό ότι την επιδότηση δικαιούταν μόνο όσες θρησκευτικές κοινότητες οι οποίες έχουν αναγνωριστεί δυνάμει του αυστριακού δικαίου ως ΝΠΔΔ¹⁵.

Το ΔΕΕ κλήθηκε να αποφανθεί σχετικά με το αν η αυστριακή νομοθεσία η οποία προέβλεπε χρηματοδότηση μόνο για όσες θρησκευτικές κοινότητες είχαν αποκτήσει νομική προσωπικότητα δημοσίου δικαίου, παραβίαζε το άρθ. 56 ΣΛΕΕ (ελευθερία παροχής υπηρεσιών). Το τελευταίο έκρινε ότι η ανωτέρω περίπτωση άπτεται περισσότερο του δικαιώματος ελεύθερης εγκατάστασης (άρθ. 49 ΣΛΕΕ), και ότι υπό αυτή τη οπτική θα έπρεπε να εξετασθεί το εν λόγω ζήτημα, για να αποφανθεί ότι οι ορισθείσες από τον αυστριακό νομοθέτη προϋποθέσεις αναγνώρισης νομικής προσωπικότητας δημοσίου δικαίου στις θρησκευτικές κοινότητες, δεν είναι αντίθετες στους κανόνες ενωσιακού δικαίου. Εν προκειμένω, σύμφωνα με την αυστριακή νομοθεσία μία θρησκευτική κοινότητα δύναται να αποκτήσει νομική προσωπικότητα δημοσίου δικαίου, και συνεπώς να τύχει ευνοϊκότερης μεταχείρισης ακόμη και μέσω κρατικών ενισχύσεων, όταν 1) α) έχει συμπληρώσει τουλάχιστον 20 έτη ύπαρξης στην Αυστρία, εκ των οποίων τα 10 υπό οργανωμένη μορφή και τουλάχιστον 5 υπό τη μορφή θρησκευτικής κοινότητας δυνάμει του αυστριακού νόμου 78/2011, ή β) να υπάγεται από οργανωτικής και δογματικής απόψεως σε θρησκευτική ένωση η οποία δραστηριοποιείται σε διεθνές επίπεδο και έχει συμπληρώσει τα 100 χρόνια ύπαρξης και τουλάχιστον 10 έτη δραστηριότητας στην Αυστρία υπό οργανωμένη μορφή, ή γ) να υπάγεται από οργανωτικής και δογματικής απόψεως σε θρησκευτική ένωση η οποία να δραστηριοποιείται σε διεθνές επίπεδο και να έχει συμπληρώσει τουλάχιστον διακόσια χρόνια ύπαρξης, 2) καθώς και να έχει αριθμό μελών τουλάχιστον ίσο με δύο τοις χιλίοις του αυστριακού πληθυσμού, όπως αυτός προκύπτει από την τελευταία απογραφή. Η εν λόγω ρύθμιση που συνδυάζει το αριθμητικό-πληθυσμιακό και το χρόνο ύπαρξης και αποδεδειγμένης δραστηριότητας κρίθηκε από το ΔΕΕ, ως σύμφωνη με τις αρχές της Ένωσης¹⁶.

Παράλληλα αξίζει να σημειωθεί πως κατά το ΔΕΕ το γεγονός ότι ένα κράτος απέδωσε νομική προσωπικότητα δημοσίου δικαίου σε μία θρησκευτική κοινότητα δεν υποχρεώνει και άλλα κράτη της Ένωσης να αναγνωρίσουν ως ΝΠΔΔ την εν λόγω κοινότητα¹⁷.

III. Κριτική στις ρυθμίσεις για την κτήση νομική προσωπικότητας από τις θρησκευτικές κοινότητες στην ελληνική έννομη τάξη υπό το πρίσμα της πρόσφατης νομολογίας του ΔΕΕ

Το δικαίωμα σύστασης νομικών προσώπων για την επιδίωξη θρησκευτικών σκοπών συνιστά την πλέον άμεση απόρροια της συνταγματικά κατοχυρωμένης αυτοδιοίκησης των θρησκευτικών κοινοτήτων, στο πλαίσιο του ευρύτερου δικαιώματος της θρησκευτικής

¹⁵. ΔΕΕ C-372/21, *Freikirche der Siebenten-Tags-Adventisten in Deutschland*, 02.02.2023, ECLI:EU:C:2023:59, σκ. 3-16 και κυρίως την σκ. 17.

¹⁶. ΔΕΕ C-372/21, *Freikirche der Siebenten-Tags-Adventisten in Deutschland*, 02.02.2023, ECLI:EU:C:2023:59, σκ. 33-44.

¹⁷. ΔΕΕ C-372/21, *Freikirche der Siebenten-Tags-Adventisten in Deutschland*, 02.02.2023, ECLI:EU:C:2023:59, σκ. 46.

ελευθερίας (άρθ. 13 Συντ., άρθ. 9 ΕΣΔΑ)¹⁸. Αναλυτικότερα οι πιστοί οποιουδήποτε γνωστού θρησκευματος δικαιούνται για την υλοποίηση των οικείων θρησκευτικών σκοπών να ιδρύουν, οργανώνουν και λειτουργούν νομικά πρόσωπα, στο πλαίσιο των διατάξεων του εγκεκριμένου καταστατικού τους ή του εσωτερικού κανονικού δικαίου¹⁹.

Συνεπώς η κτήση νομικής προσωπικότητας εκ μέρους μιας θρησκευτικής κοινότητας αποτελεί νόμιμη αξίωση της τελευταίας προς το κράτος, το οποίο είναι υποχρεωμένο να της την αποδώσει βάσει κατ' αρχάς των μορφών νομικής προσωπικότητας που διαθέτει στο εσωτερικό του δίκαιο.

Μέχρι το έτος 2014 στην Ελλάδα υφίστατο ένας μεγάλος αριθμός *ex lege* αναγνωρισμένων ΝΠΔΔ (Ορθόδοξη Εκκλησία και Ισραηλιτικές Κοινότητες), ενώ όλες οι υπόλοιπες θρησκευτικές κοινότητες μπορούσαν να αποκτήσουν νομική προσωπικότητα ιδιωτικού δικαίου υπό τη μορφή σωματείων, ιδρυμάτων και αστικών εταιρειών με νομική προσωπικότητα²⁰. Ειδική δε περίπτωση αποτελούσαν οι Μουφτείες της Δυτικής Θράκης²¹, οι οποίες μέχρι και σήμερα αναγνωρίζονται ως δημόσιες υπηρεσίες, υπαγόμενες στο Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων²².

Πλην όμως, όπως κατέστη εναργές, αρκετά συχνά οι θρησκευτικές κοινότητες ήταν απρόθυμες να ακολουθήσουν τις διαδικασίες κτήσης νομικής προσωπικότητας, καθότι οι κανόνες εσωτερικής λειτουργίας που προβλεπόταν στο θετό δίκαιο συχνά έρχονταν σε αντίθεση με τους εσωτερικούς θρησκευτικούς κανόνες της εκάστοτε θρησκευτικής ομάδας. Ως παράδειγμα, αναφέρεται το εσωτερικό δίκαιο ορισμένων θρησκευμάτων, που προβλέπει έναν τρόπο διοίκησης διαφορετικό από εκείνο των κοινών σωματείων. Το γεγονός αυτό αποτρέπει τέτοιες θρησκευτικές κοινότητες να συστήσουν σωματεία του ΑΚ, όπου ανώτατο όργανο θεωρείται η γενική συνέλευση των μελών του²³. Εδώ ανήκει και η επικρατούσα θρησκεία, ο συνοδικός τρόπος διοίκησης της οποίας διαφέρει ουσιαστικά από μία συνέλευση μελών ενός σωματείου.

¹⁸. Κ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Ο Ν. 4301/2014 για την οργάνωση της νομικής μορφής των θρησκευτικών κοινοτήτων για την ίδρυση θρησκευτικών νομικών προσώπων. Μία κριτική προσέγγιση, Αρμ 2016, σ. 573 επ. Από την πλούσια διεθνή βιβλιογραφία βλ. ενδεικτικά G. ROBBERS, *State and Church in the European Union*, 2020, N. DOE / R. SANDEBERG, *Law and Religion: New horizons*, European Consortium for Church and State Research: Law and Religion Studies 7, Peeters, Leuven-Paris-Walpole, MA 2010.

¹⁹. Κ. ΜΠΕΗΣ, Δικαίωμα θρησκευτικής κοινότητας να έχει πρόσβαση σε δίκαιη δίκη. Παρατηρήσεις στη νομολογία», Δίκη 1998, σ. 572-578, ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Η νομική υπόσταση της Λατινικής Αρχιεπισκοπής των εν Αθήναις Καθολικών, Γνωμοδότηση σε ΝοΒ 1983, σ. 485-487.

²⁰. Για τον τρόπο ίδρυσης και διοίκησης εκάστου νομικού προσώπου, όλως ενδεικτικά ΑΠ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 2019, σ. 161 επ.

²¹. Συνεπώς οι μουσουλμανικές κοινότητες που βρίσκονται σε οποιαδήποτε μέρος της ελληνικής επικράτειας πλην της Δυτικής Θράκης, μπορούν να αποκτήσουν νομική προσωπικότητα ιδιωτικού δικαίου τηρώντας τις προϋποθέσεις που θέτει ο νόμος.

²². Γ. ΚΑΛΑΝΤΖΗΣ, Το ελληνικό κράτος και οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης 1903-1928 - Από την στρατηγική συμμαχία στην εγκατάλειψη, 2016, Κ. TSITSELIKIS, *Old and New Islam in Greece- From Historical Minorities to Immigrant Newcomers*, 2012, 227-258, ΑΛΚ. ΔΕΡΒΙΤΣΙΩΤΗΣ, Οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης και το Δικαίωμα του Συνεταιρίζεσθαι του άρθρου 12 του Συντάγματος- Προβλήματα και προοπτικές – Με αφορμή την απόφαση 4/2005 της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου, 2007, Ι. ΚΤΙΣΤΑΚΙΣ, Ιερός νόμος του Ισλάμ και μουσουλμάνοι Έλληνες πολίτες, Θεσσαλονίκη 2006, Σ. ΣΟΛΤΑΡΙΔΗΣ, Η ιστορία των Μουφτειών της Δυτικής Θράκης, 1997.

²³. Ο εκπρόσωπος της Αγγλικανικής Εκκλησίας Brashaw Malcolm, κατά τη συζήτηση στην αρμόδια Επιτροπή της Βουλής για το ν. 4301/2014, μεταξύ άλλων, δήλωσε: «...Όσο αφορά την Αγγλικανική Εκκλησία δεν έκανε τις απαραίτητες ενέργειες για να γίνει σωματείο, αυτό δεν ήταν εφικτόν γιατί οι προηγούμενες νομοθεσίες δεν επέτρεπαν τον ρόλο και τις αρμοδιότητες του επισκόπου που υπάρχει στην Αγγλικανική Εκκλησία, οι οποίες είναι ένα πολύ σημαντικό κομμάτι της Αγγλικανικής ταυτότητας και για αυτό είμαι ευγνώμων για το καινούριο νομοσχέδιο, το οποίο επιτρέπει την καινούρια μορφή...». Επίσης, το έτος 2019, η Εκκλησία των Γνήσιων Ορθοδόξων Χριστιανών της Ελλάδος, η οποία εδρεύει στην Αθήνα επί της οδού Κάνιγγος αρ. 32, εξέδωσε ενημερωτικό δελτίο (υπάρχει διαθέσιμο και σε ηλεκτρονική μορφή στο διαδίκτυο), με τίτλο «Ο Νόμος 4301/2014 για την νομική μορφή των Θρησκευτικών Κοινοτήτων στην Ελλάδα». Στις σ. 2-3 αυτού αναφέρεται ότι σχετικά με την οργάνωση σε σωματείο (διατηρείται ο πολυτονικός τρόπος γραφής): «...Επί παραδείγματι, η ανώτατη διοίκηση στην Έκκλησία είναι η Σύνοδος και αυτή δεν μπορεί να προκύπτει από εκλογές μιάς Γενικής Συνελεύσεως. Η Ιερά Σύνοδος, κατά την παράδοσή μας, ακολουθεί το καλούμενο αυτοδιαωνιζόμενο σύστημα. Αυτό διαιωνιζόμενο σύστημα είναι, όταν τα μέλη ενός συλλογικού όργανου εκλέγουν τους αντικαταστάτες τους. Έτσι και οι Επίσκοποι εν Σύνοδο εκλέγουν οι

Από την άλλη, όσον αφορά τα ιδρυματικού χαρακτήρα νομικά πρόσωπα αρκετές θρησκευτικές κοινότητες δεν ήταν πρόθυμες να αιτηθούν την έκδοση προεδρικού διατάγματος από τις πολιτειακές αρχές και να αποκτήσουν νομική προσωπικότητα ως σύνολο περιουσίας αφιερωθείσας σε έναν θρησκευτικό σκοπό²⁴.

Αξίζει να αναφερθεί ότι οι εκπρόσωποι τόσο της επιστήμης όσο και των θρησκευτικών κοινοτήτων τόνιζαν την ανάγκη διαμόρφωσης ενός νέου *sui generis* νομικού μορφώματος, πρωτοβουλία που όχι μόνον θα συνέβαλε στον επαναπροσδιορισμό των σχέσεων κράτους και θρησκευμάτων αλλ' ακόμη και θα αναδείκνυε την ιδιαίτερη ταυτότητα και θεσμική αυτονομία των θρησκευτικών οργανισμών²⁵.

Ο Ν. 4301/2014 αποτέλεσε μία απόπειρα του Έλληνα νομοθέτη να υπάρξει μία πιο ορθολογική και συστηματοποιημένη οργάνωση των μορφών της νομικής προσωπικότητας των θρησκευτικών οργανισμών της επικράτειας. Προς αυτό το σκοπό, λοιπόν, δημιουργήθηκαν δύο νέοι τύποι νομικών προσώπων, οι οποίοι θα σέβονταν την ιδιαιτερότητα της φύσεως και της αποστολής των θρησκευτικών οντοτήτων. Έτσι οι θρησκευτικές ομάδες δεν θα υποχρεώνονταν στην επιλογή ενός μη συμβατού προς το εσωτερικό κανονικό δίκαιο τύπου νομικής προσωπικότητας, αλλά θα είχαν τη δυνατότητα κτήσης δύο νέων μορφών νομικής προσωπικότητας θρησκευτικού χαρακτήρα που εξυπηρετεί αμιγώς τους σκοπούς τους και προσιδιάζει στην ιδιόμορφη φύση τους²⁶.

Επισημαίνεται ότι με το Ν. 4301/2014 ο νομοθέτης δεν ρύθμισε το ζήτημα της νομικής προσωπικότητας του συνόλου των θρησκευτικών κοινοτήτων στην επικράτεια, καθότι ρητώς εξαίρεσε του πεδίου εφαρμογής τα νομικά πρόσωπα της Ορθοδόξου Εκκλησίας, τις Ισραηλιτικές Κοινότητες αλλά και τους Μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης. Ως εκ τούτου φαίνεται ότι το νομοθέτημα αποσκοπούσε αφενός στην ρύθμιση της κτήσης νομικής προσωπικότητας από μικρότερες αριθμητικά θρησκευτικές κοινότητες, αφετέρου δε στην οριστική επίλυση του ζητήματος αμφισβήτησης της νομικής προσωπικότητας της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας στην Ελλάδα, η οποία είχε οδηγήσει και στην καταδίκη της χώρας από το ΕΔΔΑ²⁷.

Ίδιοι τούς επόμενους Επισκόπους. Όμως, ό Αστικός Κώδικας δέν αποδέχεται αυτό τὸ σύστημα γιὰ τὰ Σωματεῖα, ἀλλὰ μόνον τὸ ἐκλογικὸ ἀπὸ τὴν Γενικὴ Συνέλευση. Ἀναγκασθήκαμε νὰ παρακάμψουμε τὸ πρόβλημα αὐτὸ στὴν περίπτωση τοῦ νομικοῦ προσώπου τῆς Ἐκκλησίας ΓΟΧ Ἑλλάδος μὲ καταστατικὲς ρυθμίσεις, δίνοντας τὸ προβάδισμα στοὺς Ἀρχιερεῖς, ὥστε νὰ ἐκλέγωνται στὸ Δ.Σ. καὶ ὀρίζοντας 20ετὴ θητεία τοῦ Δ.Σ....». Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅσο ἀφορὰ τὴν δυνατότητα οργάνωσης σε ἀστικὴ εταίρεια στὶς σελίδες 3-4 ἐπισημαίνεται : «Ἡ Ἀστικὴ Ἐταιρεία μπορεῖ νὰ ἰδρυθεῖ καὶ ἀπὸ 2 ἄτομα μόνο. Μπορεῖ νὰ ἔχει ὅ,τι σὺ στήμα διοικήσεως θέλει καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀποψη εἶναι πιὸ εὐέλικτη, ἀλλὰ περιέχει στὴν φύση τῆς τὸν οἰκονομικὸ σκοπὸ.... Πλὴν ὅμως τὸ κοινὸ ταμεῖο εἶναι τὸ μέσον καὶ ὄχι ὁ σκοπός. Ὁ κύριος σκοπὸς τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ὁργανισμῶν εἶναι Θρησκευτικὸς καὶ ὄχι Οἰκονομικὸς. Γι' αὐτὸ ἔχουν ἐκφραστεῖ ἐνστάσεις γιὰ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς νομικῆς Μορφῆς τῆς Ἀστικῆς Ἐταιρείας ἀπὸ ἐκκλησιαστικὲς δομὲς (Νικολακάκη, Γνωμοδότηση, «Νοτάριος» τ. 17). Δέν εἶναι τυχαῖο, ὅτι ἀπὸ πέρυσι ἄρχισε νὰ ἐπιβάλλεται σὲ ὅλες τὶς Ἀστικὲς Ἐταιρεῖες τέλος ἐπιτηδεύματος, ἀκόμη καὶ ἂν ἀφοροῦν θρησκευτικὰ καθιδρύματα (ὅπως Μοναστήρια) μὲ μηδενικὸ εἰσόδημα.».

²⁴. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ ἀπόσπασμα που υπογράφει ὁ κατὰ τὴ στιγμὴ τῆς ἐναρξῆς τῆς διαδικασίας δημόσιας διαβούλευσης Κ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ: «Εισάγουμε σε δημόσια διαβούλευση τὸ σχέδιο νόμου γιὰ τὴν Οργάνωση τῆς νομικῆς μορφῆς τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων στὴν Ἑλλάδα, με σκοπὸ νὰ ρυθμιστεῖ με τὸν καλύτερο τρόπο καὶ με ταυτόχρονη προστασία καὶ σεβασμὸ τοῦ θεμελιώδους ατομικοῦ δικαιώματος τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, τὸ ευαίσθητο θέμα τῆς οργάνωσης καὶ τῆς ἀπόκτησης νομικῆς μορφῆς θρησκευτικῶν κοινοτήτων/ομάδων. Ἡ ρύθμιση τῆς οργάνωσης μιᾶς θρησκευτικῆς κοινότητος με συγκεκριμένο νομικὸ τύπο, ἐπιλύνει σωρευμένα προβλήματα δεκαετιῶν.».

²⁵. Στὴ συζήτηση γιὰ τὴ δημιουργία ἐνός νέου τύπου νομικῆς προσωπικότητας ἡ οποία θα βασίζεται στὸ θρησκευτικὸ χαρακτήρα τῆς κοινότητος συμμετείχε καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος. Εἰδικότερα τὸ Νοέμβριο τοῦ 1987 συστάθηκε μία Επιτροπὴ μελέτης τῶν σχέσεων Πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας, ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ τότε ἐπίτιμου Εἰσαγγελέα τοῦ Αρείου Πάγου, αἰμνηστοῦ ἡδὴ Κων/νου Σταμάτη, με τὴν ἰσάριθμη συμμετοχὴ μελῶν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Πολιτεία. Στὸ πλαίσιο τῶν συνεδριάσεων ὁ τότε Μητροπολίτης Ἀλεξανδρουπόλεως (καὶ μετέπειτα Θεσσαλονίκης) Ἀνθίμος (Ρούσσας) εἰσηγήθηκε σχετικῶς ὅπως ἡ Ἐκκλησία αποτελεῖται ΝΠΔΔ ἰδιάζουσας φύσεως (*sui generis*). Τελικῶς, ἡ Επιτροπὴ αποφάσισε, κατὰ πλειοψηφία, με ψήφους 6 ἐναντί 2, ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐκ τῆς πνευματικῆς ἀποστολῆς τῆς, δέν πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται ὡς ἓνα κοινὸ ΝΠΔΔ, ἀλλὰ νὰ θεωρεῖται κατὰ τὴ διοίκηση τῶν υποθέσεων, που ἔχει, κατὰ τὴν ἰσχύουσα νομοθεσία, ὡς νομικὸ πρόσωπο εἰδικοῦ χαρακτήρα (ἐκκλησιαστικὸ νομικὸ πρόσωπο).

²⁶. Αἰτιολογικὴ ἐκθεση Ν. 4301/2014, Γενικὸ μέρος, 2 ἐπ.

²⁷. ΕΔΔΑ Καθολικὴ Ἐκκλησία Παναγία Χανίων κατὰ Ἑλλάδας, 16.12.1997.

Η ανωτέρω καταδίκη της Ελλάδας από το Δικαστήριο του Στρασβούργου, οδήγησε τον Έλληνα νομοθέτη να προκρίνει ως λύση την ίδρυση νομικών προσώπων σωματειακού χαρακτήρα («*ενώσεις προσώπων*»). Η απόφαση αυτή του κοινού νομοθέτη στηρίζεται στη βούλησή του να αποφευχθεί μία διαδικασία χορήγησης άδειας από κάποια δημόσια διοικητική αρχή, όπως δηλαδή συμβαίνει με τα ιδρύματα όπου είναι αναγκαία η έκδοση προεδρικού (παλαιότερα βασιλικού) διατάγματος. Έτσι, παρόλο που τα ιδρυματικού χαρακτήρα νομικά πρόσωπα συμβαδίζουν περισσότερο με το δικαίωμα της θρησκευτικής αυτοδιοίκησης, εν τέλει στο Ν. 4301/2014 προβλέφθηκε η δυνατότητα σύστασης νομικών προσώπων σωματειακού χαρακτήρα²⁸.

Οι ανωτέρω κρίσεις του ΔΕΕ στην υπόθεση *Γερμανική Εκκλησία Αντβεντιστών Vs Austria* (C-372/21) θα πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν του Έλληνα νομοθέτη, καθότι μέχρι και σήμερα δεν έχουν προβλεφθεί ρητώς οι προϋποθέσεις κτήσης νομικής προσωπικότητας δημοσίου δικαίου από μία θρησκευτική κοινότητα, προκειμένου η τελευταία να απολαύσει προνόμια που επιφυλάσσονται για το θρησκευτικά ΝΠΔΔ²⁹.

Αναλυτικότερα, ο Έλληνας νομοθέτης έχει χαρακτηρίσει ως ΝΠΔΔ ορισμένες μόνο θρησκευτικές κοινότητες, προφανώς για ιστορικούς και κοινωνιολογικούς λόγους³⁰, χωρίς όμως αυτοί (οι λόγοι) να προσδιοριστούν σε κάποιο νομοθετικό κείμενο. Με άλλα λόγια μέχρι σήμερα δεν έχει προβλεφθεί ότι η νομική προσωπικότητα δημοσίου δικαίου θα αποδίδεται σε όσες θρησκευτικές κοινότητες αντιπροσωπεύουν τουλάχιστον ένα ποσοστό επί του συνολικού αριθμού των πολιτών βάσει της τελευταίας απογραφής, ή που αποδεδειγμένα θα έχουν ιδρυθεί και δραστηριοποιηθεί για ένα χρονικό διάστημα εντός της ελληνικής επικράτειας, ή ένας συνδυασμός των ανωτέρω δύο κριτηρίων, όπως συμβαίνει στο αυστριακό δίκαιο.

Η παράλειψη προσδιορισμού των κριτηρίων βάσει των οποίων μία θρησκευτική κοινότητα η οποία έχει ήδη αναγνωριστεί ως νομικό πρόσωπο σε άλλο κράτος της Ένωσης θα μπορούσε να αποκτήσει νομική προσωπικότητα δημοσίου δικαίου, γεννά σημαντικά ερωτήματα σχετικά με το αν παραβιάζεται το ενωσιακό δίκαιο, ειδικά όταν οι θρησκευτικές κοινότητες παρέχουν και υπηρεσίες έναντι αμοιβής (όπως θρησκευτική εκπαίδευση με ιδιωτικά σχολεία, ιδιωτικά νοσοκομεία, γηροκομεία, ή και ζητήματα εργασιακών σχέσεων).

²⁸. Στην Αιτιολογική έκθεση του άρθ. 2 Ν. 4301/2014 αναφέρεται μεταξύ άλλων: «... Για την απόκτηση της νομικής προσωπικότητας, προτιμάται, ως η πλέον ασφαλής και ανεξάρτητη της κρατικής εξουσίας λύση, η –κατόπιν δικαστικής απόφασης (και όχι κάποια διοικητικής άδειας) ...». Πρβλ Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Ετήσια Έκθεση 2014, Εθνικό Τυπογραφείο Αθήνα 2015, 397, όπου σημειώνεται: «...Με τον εν λόγω νόμο το σύνολο της διαδικασίας πρόσληψης νομικής μορφής ανατίθεται στη δικαστική κρίση του αρμόδιου πρωτοδικείου. Η λύση αυτή προκρίθηκε ως η πλέον ενδεδειγμένη, καθότι η αμεροληψία και η λειτουργική ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας αποτελούν τις ασφαλιστικές δικλείδες για τη διαφάνεια της διαδικασίας και την προστασία του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας...».

²⁹. Βλ. όμως ενδεικτικώς ΣτΕ 318/2022, όπου το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η Ελληνική Ευαγγελική Εκκλησία σύμφωνα με το άρθ. 15 Ν. 4301/2014 είναι θρησκευτικό ΝΠΔΔ κι ως εκ τούτου δεν απαλλάσσεται της καταβολής παραβόλου για την άσκηση αίτησης αναίρεσης, όπως τα θρησκευτικά ΝΠΔΔ, Πρβλ. Ν. 4093/2012, με τον οποίο ορίστηκε ότι οι εργαζόμενοι στο Δημόσιο και σε ΝΠΔΔ δε δικαιούνται 13° και 14° μισθό. Σήμερα οι θρησκευτικές κοινότητες που είναι οργανωμένες ως ΝΠΔΔ δεν είναι υποχρεωμένες να αποδίδουν 13° και 14° μισθό στους μισθωτούς που απασχολούν.

³⁰. Δεν περνά απαρατήρητο ότι τη δεκαετία του 1920 ο Έλληνας νομοθέτης προχώρησε στην απόδοση νομικής προσωπικότητας δημοσίου δικαίου στις κοινότητες των ορθοδόξων χριστιανών και των εβραίων, ενώ ειδική μεταχείριση επεφύλαξε για τους μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης (το μοναδικό σημείο της επικράτειας στο οποίο είχαν παραμείνει μουσουλμανικοί πληθυσμοί μετά τη ανταλλαγή πληθυσμών και τη Συνθήκη της Λωζάννης). Υπενθυμίζεται ότι οι ανωτέρω τρεις θρησκευτικές κοινότητες διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο στον τρόπο διοίκησης και λειτουργίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία οργανωνόταν βάσει του συστήματος των *millet*.